ارزش و اهمیّت استفاده از مراجع و منابع دینی در درمان بیماری‌ها

فریبرز معطر [الف*]، شهلا خیراندیش [ب]

[الف] گروه فارماکوگنوزی، دانشکده‌ی داروسازی و علوم دارویی، دانشگاه علوم پزشکی اصفهان، اصفهان
[ب] مرکز تحقیق و توسعه‌ی شرکت داروسازی گل دارو، اصفهان

چکیده

یکی از منابع مهم و ارزشمندی که راهنمای بشر در حفظ سلامت و درمان بیماری‌ها بوده و نیازمند توجه ویژه می‌باشد، منابع و مراجع دینی و مذهبی و بخصوص مراجع مهم دین مبین اسلام است. از آنجا که این منابع و مراجع بر گرفته از کلام خداوند متعال، پیامبران و امامان عظیم الشان هستند دارای پایه‌هایی استوار می‌باشند. لذا روشن است که توجه و درک بیشتر این منابع و مراجع و دست‌یابی به مفاهیم عمیق آن‌ها در زمینه‌ی سلامتی می‌تواند راهگشای تلاش در ارتقای سلامت و درمان بیماری‌ها باشد. در متون ارزشمند اسلامی چون قرآن کریم، طب النبی، نهج البلاغه، طب الصادق و طب الرضا مطالب متعددی در زمینه‌ی بهداشت و درمان بیماری‌ها آورده شده است، که هر یک نیاز به بررسی‌های عمیق و دقیقی دارد.

مقاله‌ی حاضر تنها به معرفی موارد محدودی از آنچه در متون ارزشمند اسلامی در زمینه‌ی سلامت آورده شده است، اشاره می‌نماید تا بر اهمیت توجه به این منابع در حفظ سلامت و درمان بیماری‌ها تاکید شده باشد. بدیهی است درک و استفاده‌ی عملی و بالینی از توصیه‌های انجام شده در این منابع نیازمند پژوهش‌های سیستماتیک پایه و بالینی توسط متخصصین می‌باشد. امید است در آینده با توجه جدی به این منابع ارزشمند، بتوان از آن‌ها در راستای ارتقاء سلامت و کیفیت زندگی بشر نیز بهره‌مند گردید.

واژگان کلیدی: طب اسلامی، طب النبی، قرآن کریم، نهج البلاغه، منابع دینی

تاریخ دریافت: خرداد ۸۹
تاریخ پذیرش: اسفند ۸۹

یکی از منابع مهمی که برای درمان بیماری‌ها می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد، منابع و مراجع دینی و مذهبی بخصوص مراجع مهم دین مبین اسلام است. این منابع که کمتر از دید پزشکی و داروشناسی مورد پژوهش قرار گرفته اند، با توجه به اینکه از کلام خداوند متعال، رسول اکرم و امامان عظیم الشان منشاء گرفته‌اند، دارای پایه‌ی بسیار محکم و استوار حقیقی بوده و پژوهش‌های گسترده و مستمر می‌تواند محققین پزشکی را به عینی نمودن آن‌ها رهنمون گردد.

در قرآن کریم به عنوان مهمترین کتاب آسمانی در عالم بشریت و منبع زلال معرفت و حکمت، تعداد قابل توجهی از گیاهان و مواد طبیعی مورد ذکر قرار می‌گیرند، که تحقیقات و مطالعات تجربی انجام شده در طی قرون و اعصار واقعیت اثر بخشی اعجاز انگیز آن‌ها را در درمان بیماری‌ها و حفظ سلامتی و تندرستی انسان‌ها روشن نموده است. خداوند سبحان در قرآن کریم به انجیر و زیتون سوگند یاد می‌فرمایند.

زیتون به عنوان یک شجره‌ی مبارک پیوسته مورد احترام و استفاده ابناء بشر بوده و اندام‌های مختلف این درخت همیشه سبز و زیبا، پیوسته در امر تامین رفاه و سلامتی انسان نقش بزرگی ایفا نموده است. پژوهش‌های نوین فارماکوگنوزی اثر پایین آورنده‌ی فشار خون برگ‌های زیتون را به اثبات رسانده است.

مطالعات گسترده‌ی انجام شده نشان داده است که برگ‌های

* فرد مسوول مکاتبات: moattar@pharm.mui.ac.ir

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-09-16]

این گیاه دارای ماده‌ی موثر اولئوروپئین (Oleouropein)، که یک گلیکوزید سکو ایریدوئیدی می‌باشد، بوده و این ماده از عوامل اثر پایین آورنده‌ی فشارخون در این گیاه محسوب می‌گردد. برگ‌های زیتون افزون بر این دارای اثر بارز ضدالتهابی می‌باشند و این اثر توسط محققین ایرانی بر روی حیوانات آزمایشگاهی به اثبات رسیده است (۲-۱).

از آنجایی که کسانی که در سنین بالا دچار فشار خون هستند، اکثراً از بیماری التهاب مفاصل نیز رنج می‌برند، فرآورده‌های حاصل از این گیاه مبارک می‌تواند بخوبی برای درمان فشارخون و تسکین درد مفاصل این گونه بیماران نیز مورد استفاده قرار گیرد. برگ‌های زیتون افزون بر این در روم باستان نیز مورد توجه و احترام بسیار بوده و به عنوان یک گیاه مقدس و گرامی در مراسم مختلف مذهبی و جشن و سرور به عنوان تاج بر روی سر رزمندگان و بزرگان قرار داده می‌شده است و چوب درخت زیتون هم به عنوان یک ماده‌ی ارزشمند ساختمانی و در موارد مختلف ساخت لوازم خانگی مورد استفاده قرار می‌گرفته است.

میوه‌ی زیتون نیز به عنوان یک فرآورده‌ی طبیعی ملین، نرم کننده و مقوی مورد مصرف می‌باشد. روغن زیتون که از فشردن میوه زیتون حاصل می‌شود، افزون برخواص ملینی و ضد التهابی، در صنایع دارویی، غذایی و بهداشتی از اهمیت بالایی برخوردار است.

پژوهش‌های نوین انجام شده، نشان داده است که روغن زیتون یکی از مهم‌ترین داروهای صفراآور محسوب شده و محققین داروسازی بر این اعتقاد می‌باشند که این روغن ترشح صفرا را تا ۱۰ برابر افزایش داده و بدین ترتیب موجب هضم بهتر چربی‌ها در روده می‌گردد و از عوارض یبوست، افزایش وزن و بالا رفتن میزان چربی خون جلوگیری می‌نماید (۳). این روغن در درمان سوختگی‌های جلدی نیز از کارایی بالایی برخوردار است.

انجیر دیگر گیاه ارزشمند ذکر شده در کلام الله مجید نیز دارای خواص درمانی متعددی بوده و به علّت داشتن مواد لعابی و قندهای طبیعی، به عنوان یک ملین بسیار ارزشمند برای اطفال و سالمندان مورد استفاده قرار می‌گیرد. افزون بر این انجیر به عنوان یک میوه‌ی مقوی و نیروزا چه به صورت تازه و چه به صورت خشک شده مورد مصرف فراوان می‌باشد.

تحقیقات نوین انجام شده در مورد شیرابه‌ی برگ‌های انجیر نشان داده است که این شیرابه دارای آنزیم‌های پروتئولتیک بوده و به خوبی جهت برطرف نمودن زگیل و سایر ضایعات جلدی قابل استفاده می‌باشد (٤).

خرما یکی دیگر از گیاهان با ارزشی است که در کتاب آسمانی قرآن مورد ذکر مکرر قرار می‌گیرد.

آثار ارزشمند دارویی و غذایی میوه‌ی خرما بر همگان معلوم و امروزه فرآورده‌های تهیه شده از آن در صنایع دارویی و غذایی به مقدار زیاد مورد استفاده می‌باشد (۵).

بر طبق آیات ۲۳ و ۲۵ سوره‌ی مریم خداوند سبحان غذای حضرت مریم را بعد از تولّد حضرت عیسی خرما قرار داد و دانشمندان نیز معتقدند که این میوه یکی از بهترین غذاها برای زنان بعد از وضع حمل می‌باشد.

برگ‌ها و چوب این درخت زیبا نیز موارد استفاده‌ی بسیاری در صنایع بومی و دستی و ساختمانی داشته و از لحاظ اقتصادی نیز مورد توجه می‌باشند.

عسل نیز یک ماده‌ی طبیعی از منشاء حیوانی است که شرف ذکر در کتاب خدا را پیدا می‌نماید.

آیه‌ی شریفه‌ی "و فیه شفاء للناس" نشان دهنده‌ی اهمیّتی است که خالق یکتا برای عسل و اثر بخشی آن قایل می‌باشد. در حقیقت عسل افزون بر اینکه یک داروی مقوی، نیرو دهنده و شفابخش محسوب می‌گردد، در اکثر شربت‌های دارویی و گیاهی به عنوان ماده‌ی شیرین و مطبوع کننده‌ی طعم و تقویتی مورد استفاده قرار می‌گیرد.

تحقیقات گسترده‌ی اخیر بر روی این داروی ارزنده، اثر بسیار بارز آن را در شستشو و بهبود زخم‌ها و سوختگی‌ها به اثبات رسانده است و خاصیت آنتی‌باکتریایی آن را مورد تایید قرار داده است (۷-٦).

در کل در حدود ۱۸ میوه و گیاه در کلام الله مجید مورد ذکر قرار می‌گیرد. مطالعات انجام شده نشان داده است که این مواد از لحاظ فیتوشیمیایی به ۱۵ تیره تعلق دارند. این گیاهان افزون بر زیتون، خرما و انجیر که مورد بحث قرار گرفته‌اند،

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-09-16]

عبارتند از: انگور، انار، ترنجبین، سدر، موز، گزشاهی، مسواک، زنجبیل، خردل، عدس، سیر، پیاز، خیار، کدو و ریحان (٦).

در بررسی جدیدی که بر روی گیاهان فوق الذکر از نظر وجود مواد موثره‌ی فلاونوئید، الکالوئید، تانن و ساپونین در آن‌ها انجام گردیده است، این نتیجه حاصل گردیده است که تمام ۱۸ گیاه ذکر شده در قرآن کریم حاوی ماده‌ی بسیار اثر بخش فلاونوئید بوده و دارای آثار مفید و حفاظتی برای سلامتی انسان می‌باشند و می‌توانند برای درمان بیماری‌های متعددی مورد استفاده قرار گیرند.

مطالعه‌ی فوق و بررسی‌های گسترده‌تر، اهمیّت بسیار زیاد گیاهان و میوه‌های ذکر شده در کلام الله را برای سلامتی و حفظ تندرستی انسان نشان می‌دهد. مطمئناً اهمیّت میوه‌ی ارزشمند انار که بخصوص در سال‌های اخیر در کشورهای غربی هم مورد توجه ویژه قرار گرفته و به عنوان یک میوه و داروی مفرح و شفابخش مورد استفاده فراوان است. سیر و پیاز با آن همه آثار درمانی و بالاخره زنجبیل و ریحان که از گیاهان بسیار پر مصرف ادویه‌ای و دارویی در کلیه‌ی کشورهای گیتی محسوب می‌شوند، برکسی پوشیده نبوده و لزوم توجه در استفاده هر چه بیشتر از این هدایای الهی را نمایان‌تر می‌نماید.

منبع با ارزش دیگر دینی جهت استفاده‌های دارویی و درمانی، کتاب گرانقدر طب النبی و مجموعه‌ی احادیثی است که از حضرت رسول اکرم (ص) نقل شده است. بر روی کتاب طب النبی که منسوب به نظرات پیامبر اکرم (ص) در زمینه‌ی مسایل پزشکی و درمانی است، مطالعات قابل توجهی در جهان اسلام و کشورهای غربی انجام گرفته و مقالات بسیار متعددی در این باره انتشار یافته است (۱۰-۸). با وجود این، جا دارد که این کتاب و مجموعه‌ی احادیث نبوی در مقوله‌ی پزشکی و داروشناسی مورد بررسی جامع‌تر قرار گرفته و کلیه‌ی گیاهان و مواد طبیعی و داروهای ترکیبی ذکر شده در آن مورد بررسی، شرح و تفسیر علمی قرارداده شود. بدین ترتیب محققاً خدمت بسیار گران‌بهایی به امر تأمین سلامتی و تندرستی ابناء بشر خواهد گردید.

جهت نمایان ساختن گوشه‌ای از ارزش و اهمیّتی که این منبع بزرگ دینی افزون بر علوم مذهبی برای علوم پزشکی و دارویی دارد به یک پژوهش تجربی و علمی در مورد یکی از گیاهان ذکر شده در این کتاب گرانقدر اشاره می‌گردد:

گیاه کندر با نام علمی *Boswellia serrata* L. یکی از گیاهان مهمی است که صمغ آن به نام کندر از دیرباز در پزشکی شرق و شبه قاره‌ی هند مورد توجه فراوان بوده و موارد استفاده‌ی زیادی در درمان بیماری‌ها داشته و به علّت خواص درمانی متعدد مورد استفاده‌ی دانشمندان بزرگ اسلامی و ایرانی قرار داشته است.

برای اوّلین بار در جهان در کتاب شریف طب النبی، گردآوری غضنفر کاشانی (۱۰)، اشاره می‌گردد که کندر دارای خاصیت افزایش دهنده‌ی هوش و حافظه و برطرف کننده‌ی نسیان و فراموشی است. این خاصیت کندر بعدها در اکثر منابع اصیل پزشکی گذشته‌ی ایرانی و اسلامی چون الحاوی رازی (۱۱)، قانون ابن‌سینا (۱۲)، حقایق الادویة ابومنصور هروی (۱۳)، خفی علائی جرجانی (١٤)، قرابادین کبیر علوی خراسانی (۱۵) و تحفه حکیم مومن (١٦) و دیگران نقل شده و استفاده از آن برای این گونه بیماران توصیه شده است.

در طی یک پژوهش که متجاوز از ۱۵ سال به طول انجامید، در دانشگاه علوم پزشکی اصفهان بر روی کندر مطالعات گسترده‌ای انجام و بر طبق موازین علمی روز، ابتدا بررسی‌های شیمیایی، سم شناسی، فارماکولوژیک و سپس مطالعات بالینی به روش دوسوکور در مقابل فرآورده‌ی بی اثر بر روی کپسولی که از این صمغ گیاهی تهیه شده بود، جهت بررسی تاثیر آن بر روی هوش و حافظه انجام و نشان داده شد که کندر فاقد هرگونه اثر سمی بوده و دارای آثار متعدد فارماکولوژیکی می‌باشد. افزون بر این مطالعات بالینی انجام شده نشان داد که این دارو در بسیاری از بیماران مصرف کننده دارای اثر قاطع افزایش دهندگی هوش و حافظه بوده و همزمان اثر بارز ضدالتهابی آن هم در بیماران ظاهر گشته است (۱۷).

این پژوهش، ارزشمندی بالای این مرجع را جهت بررسی و انجام تحقیقات پزشکی و داروشناسی نشان داده و روشن می‌نماید که چگونه محققین با مطالعه‌ی دقیق و علمی این منبع عظیم و بیکران می‌توانند با خواص تازه‌ای از گیاهان و مواد طبیعی آشنا و با پژوهش‌های تجربی و علمی در مورد آن‌ها،

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-09-16]

داروهای جدید و موثری را به دنیای پزشکی عرضه نمایند.

لازم به ذکر است که انتشار نتایج مطالعات بالینی و فارماکولوژیک در مورد اثر افزایش دهندگی هوش و حافظه کندر مورد توجه فراوان جهانیان قرار گرفته و با ادامه‌ی تحقیقات درمورد اثر بخشی این دارو در شرق و غرب، امروزه امید بسیاری برای جلوگیری از پیشرفت بیماری نامطلوب آلزایمر در بیماران بدست آمده است.

تحقیقات نوین انجام شده بر روی اولئوگم زرین کندر نشان داده است که این صمغ گیاهی حاوی مقادیر بسیار بالایی از ماده‌ی موثر بوزولیک اسید می‌باشد، که دارای اثر بارز مهار لوکوترین‌ها بوده و بدین ترتیب آثار بسیار قوی ضدالتهابی از خود ظاهر می‌سازد. وجود این ماده و اثر قاطع ضدالتهابی آن، کاربرد تجربی و مصرف کندر را در درمان و پیشگیری برخی علایم بیماری MS ظاهر می‌سازد.

اثرات بسیار ارزشمند کندر در درمان زخم روده و سرطان مغز که توسط اطبای گذشته‌ی ایرانی و اسلامی ذکر شده در تجربیات نوین پزشکی و بالینی در جهان بخصوص در کشور آلمان مورد تایید کامل قرار گرفته و مصرف آن برای این گونه بیماران توصیه شده است.

خوشبختانه با توجه جهانیان به مطالعات جامع و ارزشمند محققین ایرانی، درمورد خاصیت افزایش دهندگی هوش و حافظه‌ی کندر و کاربرد موفق آن در جلوگیری از پیشرفت عارضه‌ی MS و بیماری صعب العلاج داء الصدف (پسوریازیس) از سال ۲۰۰۷ میلادی به بعد در مراجع علمی غربی شاهد ذکر تاثیر مفید این ماده‌ی گیاهی در درمان و جلوگیری از پیشرفت عوارض آلزایمر، MS و پسوریازیس می‌باشیم.

حضرت رسول اکرم در مورد نخل و خرما که در کلام الله مجید مورد توجه فراوان می‌باشد می‌فرمایند:

" مثل مومن مانند نخل است" هم چنین فرموده‌اند "خرما خستگی را رفع و آدمی را از سرما حفظ و او را سیر می‌کند و هفتاد و دو در از شفا به روی انسان می‌گشاید."

منبع گرانقدر دیگری که قابل استفاده و پژوهش می‌باشد کتاب بی‌نظیر و مستطاب نهج البلاغه جمع آوری شده از سخنان مولای متقیان و امیرمومنان حضرت علی بن ابی طالب (ع) امام اوّل شیعیان می‌باشد (۱۸).

این اثر بی‌نظیر که به قول اکثر متفکرین اسلامی "سخنانی برتر از سخن مخلوق و فروتر از گفتار خالق" می‌باشد، می‌تواند به عنوان یک مرجع بسیار با ارزش جهت درمان عوارض مختلف روحی و جسمی بشر به کار برده شود. حضرت علی (ع) با فصاحت حیرت انگیز و بی مانندی در موارد مختلف آفرینش گیتی، فرشتگان، آدم، پیامبران و انسان بحث فرموده و فلسفه‌ی وجودی انسان و حیوان را مورد شرح و تفسیر قرار می‌دهند.

نکوهش دنیا و دنیا پرستی از جمله مباحث دیگری است که مورد توجه و تذکر آن حضرت قرار دارد و معایب و مضاری که دنیا دوستی و مال پرستی برای سلامتی روح و جسم آدمی دارد، مورد ذکر قرار می‌گیرد.

خلقت حیوانات و منافع آن‌ها برای بشر از جمله مطالبی است که به طرز حیرت آوری در نهج البلاغه مورد بحث و شرح قرار می‌گیرد و مطالب ذکر شده در مورد خلقت خفاش، طاووس، ملخ و آفرینش مخلوقات کوچک واقعاً بدیع و حیرت‌آور است.

حضرت علی (ع) افزون بر این، توصیه‌های ارزشمندی جهت استفاده از گیاهان و میوه‌ها برای درمان بیماری‌ها داشته‌اند و در مورد خرما که مورد ذکر در کلام الله مجید و احادیث نبوی است می‌فرمایند "خرما بخورید که شفای بیماری‌ها است."، هم چنین در روایات متعدد ذکر شده است که در بسیاری اوقات غذای مولا علی (ع) را نان و خرما تشکیل می‌داده است.

دو کتاب و مرجع ارزشمند دیگری که در زمینه‌ی دانش روایات پزشکی وداورویی ائمه گرامی در دسترس می‌باشد عبارتند از طب الصادق منسوب به حضرت امام جعفرصادق (ع) (۱۹) و طب الرضا منسوب به امام هشتم شیعیان (۲۰).

این دو اثر ارزشمند نیز می‌توانند به خوبی مورد استفاده‌ی طالبین و علاقمندان به روایات پزشکی ائمه اطهار قرار گرفته و زمینه‌ی بررسی‌های پژوهشی و بالینی متعدد باشد.

در این موارد قابل ذکر و توجه است که حضرت امام جعفر صادق (ع) افزون بر این که بنیان گذار فقه جعفری می‌باشند، در علوم مختلف عصر صاحب نظرات و فرضیه‌های علمی بی‌نظیر

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-09-16]

بوده‌اند و علاوه بر ذکر خواص درمانی گیاهان و مواد طبیعی که بخشی از آن در کتاب طب الصادق نقل شده، چندین نظریه در مباحث مختلف علم پزشکی اعلام نموده‌اند که امروزه هنوز از برجستگی و اهمیّت والایی برخوردار است (۲۲-۲۱). از اهم این فرضیه‌ها نظریه‌ی امام راجع به علل بعضی از بیماری‌ها می‌باشد.

امام صادق (ع) افزون بر این به مسأله‌ی بهداشت بسیار توجه داشته‌اند و تاکید بسیار می‌فرمایند که افراد بشر نباید محیط اطراف خود را آلوده نمایند. ایشان معتقد می‌باشند که خود انسان، عمرش را کوتاه می‌کند.

از جمله نظرات بسیار ارزشمند دیگر آن حضرت توصیه‌ی ایشان به مادران می‌باشد که کودکان شیرخوار خود را در طرف چپ خود بخوابانند. اهمیّت این توصیه قرن‌ها بر بشر پوشیده بود تا اینکه انستیتو تحقیقاتی نوزادان و کودکان در دانشگاه کورنیل در طی مقالات متعدد اعلام نمود که در روزهای اوّل بعد از تولد، وقتی نوزاد در طرف چپ مادر می‌خوابد آسوده‌تر از آن است که در طرف راست بخوابد و اگر او را در طرف راست بخوابانند، در فواصل نزدیک بیدار می‌شود. آزمایش‌های مکرر دانشمندان مرکز تحقیقات دانشگاه کورنیل ثابت نمود که طفل در شکم مادر نه فقط عادت به شنیدن صدای ضربان قلب او می‌کند، بلکه آن ضربان به حیات وی نیز وابستگی دارد و هرگاه ضربان ادامه نیابد طفل در شکم مادر از گرسنگی می‌میرد.

عادتی که جنین، قبل از تولد به شنیدن صدای ضربان قلب مادر دارد طوری در وی نافذ می‌شود که بعد از تولد هم اگر صدای ضربان‌های قلب مادر را نشنود، احساس اضطراب می‌نماید و هوش کودک نوزاد بخوبی صدای ضربان قلب مادر را تشخیص می‌دهد، به همین جهت وقتی نوزاد در طرف چپ مادر قرار بگیرد چون صدای ضربان قلب مادر را می‌شنود آرام می‌گیرد، لیکن در طرف راست چون این صدا به گوش نمی‌رسد، نوزاد مضطرب می‌شود.

حضرت امام رضا (ع) هم در کتاب منسوب به روایات ایشان در علم پزشکی (طب الرضا)، توصیه‌های بسیار گرانبهایی به مصرف بعضی از گیاهان، مواد طبیعی بخصوص میوه‌جات، سبزیجات و حبوبات نموده‌اند و ارزش و اهمیّت آن‌ها را در جلوگیری و درمان بیماری‌ها مورد ذکر قرار می‌دهند. تحقیق و مطالعه‌ی همه جانبه این اثر ارزشمند می‌تواند در امر سلامتی ابناء بشر بسیار ثمربخش و سودمند بوده و ما را به شناخت اثرات درمانی جدیدی از گیاهان دارویی راهنمایی نماید.

در سال‌های اخیر استفاده از مأخذ دینی اسلامی جهت شناخت علمی خواص جدیدی از گیاهان، حیوانات و مواد طبیعی، مورد توجه ویژه قرار گرفته و بخصوص محققین کشورهای اسلامی در مورد آن مطالعات ارزشمندی انجام داده‌اند.

مطالب ذکر شده در حقیقت اشاره‌ی مختصری از دانش عظیم، بکر و دست نخورده‌ای است که در منابع و مراجع با ارزش اسلامی و شیعه وجود داشته و اشاره‌ی کوچکی به این اقیانوس بیکران معرفت و حقایق علمی و اعتقادی است و لزوم مطالعه‌ی جامع، کامل و برنامه‌ریزی شده بر روی این منابع و بررسی آن‌ها از دید پزشکی و داروشناسی را روشن می‌نمایند.

امید است محققین و پژوهندگان پزشکی و دارویی ایران اسلامی با مراجعه‌ی مستمر به این مراجع و تحقیق در متون آن‌ها بتوانند به داروهای جدید و موثری دست یافته و جامعه را از عظمت بیکران انوار الهی قرآنی و دانش حضرت ختمی مرتبت و بزرگان دین مبین اسلام بهره‌مند نمایند.

منابع

۱. معطر، فریبرز؛ صفوی، مرتضی: بررسی استفاده از گیاه طیبه‌ی زیتون در درمان التهاب و فشارخون. سومین کنگره‌ی تغذیه‌ی ایران. اصفهان، ۱۳۷۳، صص: ۹-۱۴۸.

2. Weiss FF, Fintelmann V. Herbal Medicine. Stuttgart: Thieme; 2000.p.173-4.
3. Thomson Healthcare. *PDR for Herbal Medicines*. 4th Ed. New York: Thomson Healthcare; 2008.p.617-19 .
4. Thomson Healthcare. *PDR for Nutritional Supplements.* 2nd Ed. New York: Thomson Healthcare; 2008.p.468–74.

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-09-16]

5. Wichtl M. *Teedrogen und Phytopharmaka. Ein Handbuch für die Praxis auf wissenschaftlicher Grundlage* Stuttgart: Wissenschaftliche Verlag; 2002.
6. Shafaghat A. Phytochemical Investigation of Quranic Fruits and plants. *Jur of Med Plants* 2010;9(35):61-6.
۷. صمصام شریعت، هادی؛ معطر، فریبرز: گیاهان و داروهای طبیعی. چ.۴. انتشارات روزبهان، تهران، صص:۵۲-۵۰، ۱۳۸۳.
۸. ابناء بسطام، محمد و حسین: طب الائمه (ع). انتشارات شریف رضی، قم، ص:۱۰۶، ۱۴۱۱ هـق.
۹. طبرسی، رضی الدین: مکارم الاخلاق. انتشارات شریف رضی، قم، ص:۱۵۲، ۱۴۱۲ هـق.
۱۰. کاشانی، غضنفر: طب النبی. نسخه‌ی خطی کتابخانه‌ی ملی ملک، تهران.
۱۱. رازی ، ابوبکر محمد: الحاوی فی الطب. ج.۲۱. انتشارات مطبعه عثمانیه، دکن، صص:۱۷-۳۱۳، ۱۹۶۸ م.
۱۲. سینا، ابوعلی: قانون فی الطب. ترجمه‌ی: شرفکندی، عبدالرحمن. ج.۲. انتشارات سروش، تهران، ص:۱۸۲، ۱۳۸۷.
۱۳. هروی، ابومنصور: حقائق الادویه. انتشارات دانشگاه تهران، تهران، ص:۲۷۱، ۱۳۵۲.
۱۴. جرجانی، سعید اسماعیل: خفی علائی. به کوشش: ولایتی، علی اکبر؛ نجم آبادی، محمود. انتشارات اطلاعات، تهران، ص:۱۳۴، ۱۳۶۹.
۱۵. عقیلی خراسانی، محمد حسین: قراباذین کبیر. انتشارات کتابخانه‌ی محمودی، تهران، ص:۳۶۸، ۱۳۴۸.
۱۶. مومن حسینی، محمد: تحفه حکیم مومن. انتشارات کتابخانه مصطفوی، تهران، ص:۲۲۵، ۱۳۴۸.
۱۷. علائی، حجت الله؛ معطر، فریبرز؛ طوری، لیلا: اثر عصاره‌ی هیدرو الکلی و آبکی کندر بر روی یادگیری و حافظه شرطی، مجله‌ی دانشکده‌ی پزشکی قزوین، شماره‌ی ۱۱، ۱۳۷۸، صص: ۲۸-۲۱.
۱۸. نهج البلاغه. سخنان امیرالمومنین علی علیه السلام. ترجمه‌ی: شریعت، محمد جواد. انتشارات مشعل، اصفهان، ۱۳۶۰.
۱۹. خلیلی، محمد: طب الصادق. انتشارات آشیانه کتاب، تهران، ص:۳۸۴، ۱۳۷۸.
۲۰. میرصادقی، نصیرالدین: طب الرضا. انتشارات جواهری، تهران، ۱۳۷۹.

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-09-16]